

Státní ideologie a národnostní otázka v sovětské Střední Asii na příkladu proměny etnické identity Dunganů

PETR KOKAISL*

State Ideology and the National Question in Soviet Central Asia on the Example of the Transformation of the Ethnic Identity of the Dungans

Abstract: The paper shows the role of the totalitarian state in the transformation of ethnic identity. The Soviet Union's approach to the national question was based on the ideologies of 19th century ultra-radical theorists, whose aim was to change society by eliminating a number of institutions – in addition to membership of a national group, this included the elimination of private property or the family. There were many paradoxes in putting these theories into practice because the initial theories were fraught with internal contradictions. The example of the Central Asian Dungans shows how the state created a new ethnic group, which it supported in every possible way, and in the next stage, on the contrary, it was clearly persecuted. In the implementation of state intervention, it is evident that the main declared elements of ethnic identity (in the case of the Dungans, it is mainly the Muslim religion) are very volatile and their meaning changes considerably. While earlier Soviet ideology sought to present the Dungans as a group very different from their ancestors in China, a Chinese ideology is now emerging that points to the similarities between the two groups.

Keywords: Dungans; Central Asia; ethnic identity; transformations processes; national question in Soviet Union; ideology

DOI: 10.14712/23363525.2022.18

Cíl studie

Cílem tohoto příspěvku je ukázat roli státu na vznik a proměny etnického vnímání menšinových národů na příkladu Dunganů žijících ve Střední Asii (především v Kyrgyzstánu a Kazachstánu). Jaké jsou důvody a možnosti státu, při přetváření etnického vědomí příslušníků určité národnostní skupiny? Jaké jsou naopak limity tohoto postupu? Jaké jsou hlavní prvky vytvářející etnickou příslušnost a nakolik jsou tyto prvky stabilní?

Především na tyto otázky chce tento příspěvek dát odpověď, a to na příkladu menšiny etnika, které má s většinovým okolím celou řadu podobností, ale i odlišností: Co se týká náboženské otázky, nacházíme zde spíše podobnosti. Příslušníci dungsanské menšiny jsou muslimové, kteří se dostali rovněž do převážně muslimského prostředí obyvatel na území dnešního Kyrgyzstánu a Kazachstánu.

Od většinového obyvatelstva se odlišují tradičním způsobem obživy – od příchodu na území dnešního Kyrgyzstánu a Kazachstánu až do současnosti je pro Dunganů typické intenzivní usedlé zemědělství. Největší odlišnost je možné očekávat v případě

* Doc. PhDr. Petr Kokaisl, Ph.D., Provozně ekonomická fakulta České zemědělské univerzity, Kamýčká 129, 165 21 Praha. E-mail: pkokaisl@seznam.cz

jazyka – jazyk Dunganů je velmi blízký čínštině, zatímco jazyk majority patří mezi jazyky turkické. Jazyková bariéra ovšem není nijak významná – v oblasti stále funguje jako *lingua franca* ruština. Dunganí ovšem patří z důvodu jejich přestěhování z Číny mezi prvky cizorodé – přestože tak většinou svým okolím vnímání nejsou, může se jednat o potenciálně problémový prvek v situacích, kdy dochází ke konfliktům i z naprosto jiného důvodu a cizorodost poslouží velmi dobře jako zástupný argument.

Na příkladu Kyrgyzstánu a Kazachstánu je možné ukázat, jak se měnila politika státu vůči Dunganům, jak na tuto politiku reagovali příslušníci dunganského etnika a jak i v rámci jednoho státu, respektive svazové republiky docházelo k naprosto odlišným projevům dunganské etnicity.

Údaje o středoasijských Dunganech jsou získány z terénních výzkumů na území Kyrgyzstánu (2011, 2013, 2015, 2017 a 2019) v hlavním městě Biškeku, v dunganských vesnicích v Čujské oblasti, Issyk-kulské oblasti, Narynské oblasti a v Ošské oblasti. V Kazachstánu probíhal terénní výzkum na jihu země v Žambulském rajonu, v Kordaji, Sortobe a v Masanči (2015, 2017 a 2019).

Teoretické pozadí řešení národnostní otázky v SSSR a Číně

Existuje celá řada navzájem protichůdných teorií o způsobu vzniku národů a o stabilitě vnímání etnické příslušnosti. Jako příklad je možné uvést primordialistické názory objevující se v romantismu – národ je odvěkou jednotkou, příslušnost k němu je vrozená [*Herder 1792*] a na druhé straně názorového spektra najdeme teorie o vzniku národů a jejich konstrukce podle vůle národních nebo státních představitelů.

Spojení těchto protichůdných teorií velice dovedně prováděl komunistický režim v SSSR, ale i v sousední Číně při řešení národnostní otázky: podle svých potřeb vytvářel fakticky nové národy, přičemž potlačoval některé národy původní. Role státu při vytváření národů měla zůstat skryta a na údajně vědeckém základě docházelo k dokazování, že nově vytvořené národy jsou přirozené jednotky existující odedávna.

Jaký byl vůbec důvod tohoto mnohdy brutálního sociálního inženýrství? Jak Sovětský svaz, tak i Čína budovala zcela novou ideální společnost, jejíž koncepty se objevují od antiky až do novověku. Všechny tyto „utopie“ spojuje sen o pozemském ráji, ale také nutnost zavedení přísně kolektivistického způsobu života, kde je třeba potlačit odlišně smýšlející.

V podobném duchu se neslo ultraradikální intelektuální prostředí západoevropských teoretiků přelomu 18. a 19. století, snažících se vytvořit rámec nového socioekonomického systému. Společenské změny měly být důsledné – Charles Fourier a Robert Owen odmítali manželství a přicházeli s konceptem volné lásky [*Weikart 1994: 657–672*], Pierre-Joseph Proudhon [1849: 229] chtěl odstranit vlastnictví, které považoval za krádež – „*property is theft!*“. Právě zde můžeme hledat počátky radikalismu budoucích sovětských vůdců, kterým byly myšlenky těchto intelektuálů velmi blízké. Právní teoretik nově vzniklého SSSR A. Goichbarg, který kodifikoval rodinné právo, požadoval, aby komunistický systém nahradil rodičovskou péčí: vychovávat nebudou rodiče, ale stát [*Zenzinov 1929: 38*].

Podobný radikalismus byl aplikovaný i na národnostní otázku. Pro mnoho kritiků kapitalismu počátku 19. století byl jedním ze způsobů boje anarchismus, který odmítal roli státu: stát je zlo. Společenští teoretici včetně B. Engelse považovali za ideál začátky lidstva, kdy stát neexistoval. Engelsovo líčení prvotního komunismu je přímým pokračováním

rousseauovského romantismu a sentimentálního utopismu o blaženém životě nevinných divochů. Engels přejal evolucionistické schéma L. H. Morgana [1877: 10–13], podle kterého se společnost vyvíjí od divoštství přes barbarství k civilizaci. Podle Engelse je v nynější civilizaci společnost organizována státně a národnostně, uznává jen soukromý majetek a monogamní rodinu: to znamená, že vykořisťující kapitalismus je tvůrcem civilizace. Naopak společnost, než došla do stadia civilizace, na stupni divoštství a barbarství, žila bez státu, nebylo národů, panoval komunismus a rodina nemonogamická byla pevným základem této společnosti. Národnost Engelsevi splývá se státem, a proto je proti národnímu principu i proti státu. Engels i Marx zastávali i prakticky prováděli internacionalismus. Avšak další vývoj v národnostně různorodých zemích postavil socialismus před otázky národnostní. [Masaryk 1898: 298]

Národnostně velmi různorodou zemí bylo i carské Rusko – podle sčítání obyvatel v roce 1897 žilo v celém impériu pouze 43 % Rusů. Při započtení osob hovořících maloruštinou a běloruštinou (zařazených jako podskupina ruštiny) tvořilo ruské obyvatelstvo 66 % [Trojnikskij 1897]. Bolševičtí vůdci Lenin a Stalin museli tedy národnostní otázku postavit na přední místo. Zpočátku se v tomto ohledu prezentovali velmi vstřícně, aby získali pro proletářskou revoluci co nejvíce spojenců – menší národy uvnitř Ruska a národy Východu. Mezi jednotlivými revolučními vůdci ovšem docházelo ke značným neshodám. Nejradikálnější zastánci vytváření komunistické společnosti požadovali odstranění řady institucí včetně příslušnosti k národu.

Stalinovi byl blízký nejradikálnějších koncept, který – jako konečný cíl – nepočítal s národy vyčleňujícími se odlišnou kulturou. Lenin naopak navrhl v roce 1922 zřízení SSSR jako volné sdružení národních států, z nichž by měl každý značnou míru autonomie (s důrazem na používání vlastního jazyka). Stalin tento přístup kritizoval a preferoval maximální jednotnost obyvatelstva. Pod Leninovým vlivem došlo během prvních let po bolševické revoluci k přijetí evropského „trojjediného“ modelu řešení národnostního problému [Šatava 2015] – rozvoj národa může probíhat pouze v rámci jeho vlastní politické jednotky: vytvoření autonomní politické jednotky, jednotný jazyk obyvatel, vědomí společného etnického původu.

Centrálně vytvořené administrativní jednotky disponovaly různou mírou autonomie (od autonomních obcí až po svazové republiky). Podle Ingeborg Baldaufové [1991: 79–95] tato politika ve Střední Asii vytvořila zcela nové chápání národa – v předsovětském období byl pojem „národ“ ve Střední Asii chápán především geograficky, v sovětském období se prosadila kulturní definice.

Situace v SSSR se mohla vnějším pozorovatelům jevit jako velkorysá nabídka podpory rozvoje národů udělením politické autonomie. Realita však byla často velmi odlišná, protože etnodemografické procesy ve 20. a 30. letech 20. století vedly k upřednostňování pouze vybraných národů. Například Kazaši, Uzbekové a Ázerbájdžánci ve 30. letech asimilovali menší muslimské národy na jejich periferii [Maksudov 1999: 763–796].

Nové národy v sovětských statistikách

Nejllepší přehled o vytváření nových národů (a zároveň zániku původních) poskytne srovnání údajů z carského sčítání obyvatelstva v roce 1897 (národnost se zjišťovala prostřednictvím jazyka) se sčítáním obyvatel v rámci SSSR. Podle carského sčítání byli ve

Střední Asii nejpočetnější Kirgiz-Kajsaci (pozdější Kazaši) s počtem téměř 3,8 mil. osob. Jako další v pořadí se objevují Sartové (necelý 1 mil.), Uzbeci (0,7 mil.), mluvčí různých turkických nářečí (0,4 mil.), Turkmeni (0,2 mil.), Kara-kirgizové – pozdější Kyrgyzové (0,2 mil.). Při tomto sčítání se naposled objevují národy, které se už v dobách SSSR neobjevily (například Sartové).

Další sčítání proběhlo v roce 1926, kdy už na území Střední Asie existovaly nové svazové republiky. Tehdejší hesla o přání středoasijských národů vytvořit vlastní národní republiky měla k realitě daleko. Naopak se může jevit tehdejší vytváření hranic spíše jako snaha co nejvíce nově vzniklé svazové republiky oslabit výrazným prvkem nestability prostřednictvím početných etnických menšin. Dalším argumentem proti spontánnosti vytvoření nových republik je ten, že obyvatelstvo Střední Asie bylo z obrovské části negramotné (ta dosahovala na některých místech přes 95 %) a nemělo žádné povědomí o sovětské vlasti [Kokaisl 2018: 428–452].

Vytváření nových národů podle nových svazových republik jednoznačně ukazují sovětské statistiky – počet Uzbeků se za 30 let (srovnání sčítání obyvatel 1897 a 1927) zvýšil 5,37krát, Kyrgyzů 3,78krát, Turkmenů 3,04krát. Výjimku z nových středoasijských národů tvořili Kazaši, jejichž počet se v uvedeném období zvýšil pouze 1,01krát [Trojnitskij 1897].

V normálních podmínkách je možné vysvětlit populační nárůst migrací nebo zvýšenou porodností. Vnitrosvazovou migraci lze vyloučit – jedná se o národy, které téměř výhradně žily jen ve Střední Asii. Populační nárůst je mimo rozumnou pravděpodobnost, protože roční přirozený přírůstek obyvatelstva by musel dosahovat u Uzbeků 53,7%, což by byl světový rekord. Vysvětlení spočívá jinde: etnicko-demografické (a politicko-administrativní) procesy ve 20. a 30. letech v SSSR vedly k preferenci pouze vybraných národů a souběžně probíhala razantní asimilace národů označených jako nepreferované [Maksudov 1999: 763–796].

Statistika ukazuje jednoznačnou preferenci národů s vlastní svazovou republikou. Ve Střední Asii se ovšem při prvním sovětském sčítání v roce 1926 poprvé objevují i národy, které svoji svazovou republiku neměly, přesto došlo k jejich vytvoření a preferování (alespoň zpočátku) – například Ujguři a Dunganí. V případě Ujgurů došlo k použití starobylého etnonyma etnika, které bylo již dlouhou dobu považované za zaniklé. Oč méně bylo spolehlivých údajů o propojení etnonyma používaného v minulosti s etnickou skupinou Ujgurů žijících v současnosti, o to více bylo možné využít různých historických konstruktů politicky. Jednotná ujgurská národnost byla vyhlášena v roce 1921 na konferenci státních představitelů SSSR, které se účastnili představitelé ujgurské inteligence z Turkestánské ASSR i ze Sin-ťiang. V roce 1923 pak vedení středoasijských komunistů na mimořádném zasedání přijalo rezoluci o používání etnonyma Ujgur [Chošamberdy 2007: 355].

Jako Ujgurové (a Uzbeci) byli postupně zapisováni mluvčí turkickými nářečímí (těch bylo ve Střední Asii 440 tis.) a Sartové. Ve 30. letech 20. století pak došlo k vymazání dalších etnik a jejich přiřazení k již stávajícím – ve Střední Asii se jednalo především o Kašgarce, Taranče nebo Kipčaky. Jakmile došlo v SSSR ve 20. letech 20. století k uznání ujgurské národnosti, začalo docházet k jejímu ideologickému využívání. Příslušníci nově vzniklého ujgurského národa měli být nápomocní v politickém ovlivňování sousední Číny [Kamalov 2006: 4].

Druhá fáze řešení národnostní otázky v SSSR

Další fáze řešení národnostní otázky v SSSR úplně první fázi popírala. Po vytvoření autonomních jednotek na etnickém základě došlo k prudkému obratu. Výnos z roku 1938 zrušil školy národnostních menšin (včetně dunganských škol), protože odvádí děti od sovětské kultury a sovětského způsobu života. Jakýkoli náznak na národnostní specifika se označoval jako *nacionalistická úchylka*, za kterou byla popravena celá řada představitelů autonomních národnostních jednotek, národnostních spolků nebo učitelů. V tomto období se objevují internacionalistická hesla a zesiluje se rusifikace [Kokaisl 2018].

K určitému zmírnění tlaku vůči národnostním menšinám došlo ve válečných letech. Sovětské vedení chtělo ukázat vstřícnost vůči obyvatelům, kteří se měli semknout při obraně vlasti. Vstřícnost ale nebyla všeobecná – byl vytvořen seznam nespolehlivých národů (Němci, Poláci, Korejci, Tataři, ...), jejichž příslušníci byli před válkou i během války deportováni do Střední Asie. Během války museli sloužit v „pracovní armádě“ v podmínkách podobným koncentračním táborem a i mnoho let po skončení války měli omezenou svobodu pohybu. K obnovení menšinového školství došlo až po skončení války. To už se ale všechny předměty vyučovaly ve školách především rusky – menšinový jazyk se děti učily jako cizí jazyk [Kokaisl 2018].

Chápání národnosti v SSSR a Číně od 50. let

V roce 1950 se začalo oficiálně rozvíjet přátelství mezi Čínou a Sovětským svazem a Čína začala přebírat celou řadu sovětských zkušeností v ekonomice. V Číně začala zároveň kulturní rusifikace zahrnující reformu školského systému nebo revolucionalizaci filmu a literatury. Jídlo, tanec, oblékání, chápání rodiny – to vše se změnilo podle sovětské linie [Li 2017]. SSSR se prezentoval jako ochránce menšin, které měly spojitost s Čínou – kromě Dunganů se jednalo především o mnohem početnější Ujgury.

V SSSR se pro etnické skupiny používal výraz *etnos*, který byl ve 20. letech 20. století zaveden Sergejem Širokogorovem. Při definici národa (etnosu) byly v souladu se Stalínovým pojetím hlavními prvky jazyk, území, kulturní prvky, fyzické charakteristiky a ekonomická provázanost. S náboženstvím jako prvkem vytvářejícím etnické povědomí – což je typické právě pro Dunganý –, vůbec nepočítal [Širokogoroff 1942: 1–8]. Nejvyšší podíl měl ovšem na zavedení pojmu *etnos* Julian V. Bromlej. Podle Bromleje [1983: 212–338] se *etnos* mění podle geografických podmínek a je zásadně ovlivňován tím, zda se etnické procesy formují v kapitalistických či socialistických podmínkách. Sovětský národ byl považován za specifický *etnos*, protože na rozdíl od jiných národů (*etnosů*) nebyl vytvořen specifickými tradicemi, jazykem nebo historickým vědomím. Sovětská identita byla původně spojena se sovětským státem, sovětskou ideologií a sovětským patriotismem (vytvořením sovětského člověka).

Jedná se opět o stalinský koncept národa, který do určité míry ovlivnil formování národního pojmu *minzu* v Číně. *Minzu* je čínský koncept označující etnickou skupinu či národ. Slovo je původem japonské, kde v 2. polovině 19. století měl pojem *minzoku* vyjadřovat německý pojem *Volk*. Mezi čínskými intelektuály se tento pojem rozšířil na začátku 20. století a byl asociován s anglickými pojmy „race“, „nation“, „ethnic group“ a „nationality“ [Leibold 2004: 163–213]. Ke sporům o definici *minzu* docházelo už před 2. světovou

válkou mezi kuomintangem a komunisty. Zároveň se jednalo o nejnámennější období, které položilo základy současné podoby *minzu*. K oficiální klasifikaci čínských etnik (*minzu shibie*) čínskými komunisty došlo v 50. letech 20. století a trvá do současnosti.

Mao Ce-tungův koncept národa se od Stalinova lišil. Stalin předpokládal evoluční posloupnost *etnos, natsya, narod*, zatímco Mao vytvořil sjednocený koncept *minzu*. Stalin definoval národ z hlediska složek, z nichž všechny musí být přítomny, zatímco Mao přítomnost všech nevyžadoval. Stalin definoval národ jako produkt kapitalismu, který viděl jako nezbytný předpoklad, zatímco Mao kapitalismus jako předpoklad *minzu* ignoroval. Dalším důležitým rozdílem je, že Stalin jednoznačně vyloučil náboženství jako znak etnicity (národa), zatímco Mao definoval některé *minzu* jako založené čistě na náboženské odlišnosti [Horálek 2011: 79–80].

Vlastní *minzu* v Číně nezískali Dungan (etnonymum Dungan v Číně podle sovětského vzoru zavedeno nebylo, na rozdíl například od etnonyma Ujgur), ale Huiové, a to jako komunita náboženská a fakticky kulturně nejednotná. Přes nejednotnost Huiů došlo i v Číně podle sovětského vzoru k vytvoření sjednocující huiské autonomní jednotky Ningxia, která je dodnes označovaná jako „historická vlast Huiů“.

Znalec čínských etnických minorit Dru Gladney si všímá konstruktivismu ze strany čínské vlády při vytváření *minzu*. *Minzu* je vytvořené uměle a je důsledkem potřeb a následných rozhodnutí čínské vlády. Huiové byli vymezeni spíše jako „muslimové Číny, kteří se neztotožňovali či nebyli přijímáni některým z ostatních osmi muslimských *minzu* Číny“. Huiský původ rozličných komunit je jak hanský, tak arabský, turkický, tibetský, ... [Gladney 2003: 451–467; Horálek 2011: 163]. Chápat národ Huiů jako skupinu osob s podobnou kulturou je stejně iluzorní, jako bylo v minulosti chápání evropských židů [Dillon 2013]. Materiální i duchovní kulturu ve značné míře přebírali od svých sousedů, ale v různé míře si uchovávali svou náboženskou příslušnost – u Huiů je to někdy už jen vzpomínka na muslimskou tradici.

V 80. letech se objevily významné teorie etnicity, které byly pro sovětskou školu naprosto nepřijatelné. Práce J. Hobsbawma a T. Rangera [1983] představily koncept „vynalézání tradice“, který zcela odporoval sovětskému chápání národa – ačkoli sovětský režim byl při vytváření nových tradic velmi vynalézavý. Ani další koncepty, které měly podstatný dopad na pochopení etnicity na Západě, se v SSSR neprosadily – například koncept „imaginárních společenství“ Benedicta Andersona [1983], zdůrazňující nestálost etnických skupin.

Gellner [1975: 595–617] odůvodňoval nepřijetí západních konceptů etnicity v SSSR ideologickými důvody. Představil paralelu s výzkumem 19. století, prováděným západními antropology, kteří upřednostňovali studium „divochů“ a „původních společností“. Podobně sovětské vědci studovali společnost před socialistickou revolucí, kterou srovnávali s obdobím budování komunistické společnosti.

Nelze říci, že Andersonův koncept nacionalismu je snáze aplikovatelný na sovětské podmínky než koncept kterýkoli jiný. Zde je třeba mít na paměti naprosto odlišný sovětský koncept vědeckého a politického diskursu. Sovětský svaz byl totalitním státem s centrálně řízenou ideologií. Úkolem vědců nebylo zkoumat a vyvracet platnost teorií. Teorie sovětských vůdců – a to nejen v případě národnostní otázky – byly považovány za nesporné skutečnosti. Úkolem vědců bylo zveřejňovat fakta v souladu s centrálně prezentovanou ideologií. Prezentace odlišnosti byla vnímána jako útok na stát a často znamenala nejen konec profesní kariéry, ale i vězení a smrt. Příkladem je řada vykonstruovaných procesů – jen

namátkou „proces s akademiky“ z let 1929–1931 nebo „proces se slavisty“ z let 1933–1934. Do poloviny 30. let byla potlačena významná část ruských folkloristů, etnografů a místních historiků, kteří se zabývali studiem náboženských praktik, a mnoho z nich bylo popraveno [Čumakova 2012].

Chápání státnosti v sovětském a postsovětském prostoru

Stát a národní stát – případně svazová republika. Tato hesla se stala zaklínadlem jak v sovětské době, tak i v době po rozpadu SSSR: národ se může rozvíjet jen ve vlastní politické jednotce. Při realizaci myšlenky národního státu (nebo svazové republiky) musela sovětská ideologie překonávat celou řadu rozporů. Budování socialismu bylo internacionalistické – národní státy ale vychází z konceptu nacionalismu. Konečným cílem bylo vybudování komunistické společnosti, kde stát zanikne – SSSR byl ovšem velmi centralizovaným státem se silnou ústřední mocí. Mělo docházet k vytváření uniformního člověka s jednotnou sovětskou kulturou – zároveň mělo docházet k podpoře různých kulturních odlišností.

Při řešení těchto rozporů ovšem muselo dojít k Orwellovskému „doublethink“: udržet současně dva názory, které se vylučují, vědět, že jsou protikladné, a věřit v oba; používat logiku proti logice... [Orwell 1992].

V 70. letech 20. století sovětský uzbecký vědec Chakimov [1975: 261–264] ukazoval na řešení národnostní otázky v socialistickém státu, který sjednocuje pracující bez ohledu na jejich etnicitu. Odvolával se na Lenina a jeho internacionalismus vytvářející svaz pracujících celého světa. V tomtéž článku ale uvádí (v souladu s nutnou vnitřní rozporností), že národ je základem národního státu. Tyto státy vznikly ve Střední Asii jako svazové republiky v rámci sebeurčení původních (!) středoasijských národů: Uzbeků, Turkmenů, Tádžiků, Kazachů, Kyrgyzů a Karakalpaků, kteří do té doby ještě nestihli vytvořit skutečný národ. Teprve v těchto národních republikách mohlo dojít k jejich všestrannému rozvoji. To, co Chakimov publikoval, není záležitost nějakých zaprášených ideologických knih ze sovětské minulosti. Je to naopak záležitost zcela aktuální, protože tuto rétoriku převzaly v různé míře všechny nově vzniklé středoasijské státy. Je to argument, proč mají být dnes upřednostňovány titulární národy nových republik.

Po rozpadu SSSR byla situace v nově vzniklých státech velmi složitá – tradice státnosti svazových republik nebyla za trvání SSSR výrazně podporována. Navíc se nově vzniklé středoasijské republiky nemohly odvolávat a navazovat ani na státnost v minulosti: všechny tyto republiky se poprvé objevily na mapě světa až v rámci SSSR ve 20. a 30. letech 20. století. Proto se od 90. let 20. století objevuje nová historie, podporovaná státními představiteli, která dokazovala světovou výjimečnost středoasijských republik a národů a především ukazovala na mnohasetletou státnost. Důraz na vypjaté chápání státnosti se stal jedním z důležitých prvků nového nacionalismu v postsovětských státech. Už se nedokazovala jen starobylost národů a jejich „věčné“ trvání, ale starobylost se přenesla i na stát. To způsobovalo problém právě národnostním menšinám.

Kazachstán a Kyrgyzstán, kde žijí Dungani především, v tomto ohledu patřily mezi státy spíše umírněné. Zákonodárství bralo ohled na početnou ruskou menšinu a ruština se v obou státech stala druhým úředním jazykem – což pomohlo také většinou ruskojazyčným příslušníkům dalších národnostních menšin. Představitelé obou republik rádi prezentují, že v jejich republikách žije kolem 100 různých národností. Přesto je více než

zřejmé, že i zde se po rozpadu SSSR představitelé republik snažili zaručit vedoucí úlohu ve státě titulárním národnostem. V tomto současné středoasijské režimy pozoruhodně navazují na sovětské metody. Nové jazykové zákony, přijaté ještě před získáním nezávislosti, učinily z titulárních řečí nikoli předpoklad občanství (jako tomu bylo například v Pobaltí), ale určitého sociálního statutu [Ditrych 2004: 11–12].

Snížení sociálního statusu pocítili především příslušníci národnostních menšin s nadprůměrnou mírou vzdělanosti a zároveň se jednalo především o městské obyvatelstvo. Zatímco v SSSR zastávali významné pozice, v nově vzniklých státech docházelo k stále většímu upřednostňování titulárních národností – kritériem nebyla prvotně odbornost, ale národnostní příslušnost. Také to byl jeden z důvodů výrazné etnické emigrace do Ruska nebo dalších evropských zemí (Německo, Polsko, Pobaltí).

U etnik s podprůměrným podílem osob s vyšším vzděláním (zároveň se jednalo převážně o venkovské obyvatelstvo) – což byl případ Dunganů – [Smailova 2011], došlo rovněž k významné změně situace. Dunganští respondenti v Kyrgyzstánu popisovali, že bylo stále obtížnější až nakonec zcela nemožné prodávat zeleninu a ovoce přímo na bazarech, ale jen přes prostředníky (velkoobchod), protože o lukrativních místech a jejich pronájmu rozhodovali Kyrgyzové. Zároveň došlo v Kazachstánu i Kyrgyzstánu k výraznému nárůstu cen za nájem půdy, na které Dungané hospodaří. Přestože se počet Dunganů v Kyrgyzstánu i Kazachstánu zvětšuje (v čemž jsou mezi etniky s jiným, než turkickým původem výjimkou), objevují se i mezi nimi emigrační nálady.

Dungané – původní nebo vymyšlená národnost?

Na území carského Ruska – do oblasti ruského Turkeštánu – přišli čínskojazyční muslimové (Dungané) společně s turkickým muslimským obyvatelstvem z oblasti dnešní Číny (Sin-ťiang) ve 2. polovině 19. století. S nimi přišly i další národnostní skupiny, které v ruském Turkeštánu hledaly bezpečnější život. Jejich migrace na území dnešních středoasijských republik byla přímým důsledkem řady povstání proti čínské vládě.

Území Sin-ťiangu nebylo dříve politicky ani kulturně jednotné – severní část (Džungarie) byla osídlena mongoljazyčnými kočovníky vyznávajícími tibetský buddhismus. V jižní části (Kašgarie) žilo usedlé turkojazyčné muslimské obyvatelstvo. V polovině 18. století získala Čína nad oběma oblastmi přímou správu. Ruský vojenský činitel (a turkeštánský generální guvernátor) Alexej Kuropatkin (1877) v této souvislosti zmiňuje v Džungarii masakr přibližně 1 milionu osob a začátek velkých přesunů obyvatel: Číňané zřizují v oblasti vojenské posádky z mongolských rodů a zvou do oblasti chudé Číňany. Zároveň v tomto období přichází do Džungarie čínští muslimové – Dungané. Povstání muslimského obyvatelstva proti čínské vládě probíhalo i mimo hranice dnešního Sin-ťiangu. Likvidaci povstání Dunganů v Kan-su v letech 1862–1869 popisuje Nikolaj Převalskij [1946], který oblast navštívil po deseti letech.

Příchod Dunganů do carského Ruska proběhl ve dvou hlavních vlnách. První vlna zahrnovala uprchlíky před Číňany, kteří přišli na území dnešního Kyrgyzstánu v zimě 1877/1878 ve třech skupinách do oblasti města Oš, jižního břehu jezera Issyk-kul a Tokmaku (přes Naryn). Ve druhé vlně (1881–1883) přicházeli Dungané z oblastí, které se dostaly pod čínskou správu, a obyvatelstvu bylo nabídnuto přijetí ruského poddanství [Kokaisl – Usmanov 2012: 47–48].

Integrace Dunganů do ruské a sovětské společnosti

Nově příchozí Dungané byli velmi rozrůzněnou skupinou jak z hlediska sociálního statusu (od zcela nemajetných osob až po ty, kteří si brzo po příchodu zakoupili nemoovitost), tak i z hlediska etnického původu – kromě čínských muslimů z provincie Kan-su a Šen-si se jednalo i o muslimy ze Sin-ťiang. Rozrůzněnost panovala i v jazykové oblasti. Přestože se Dunganům připisuje jako zcela tradiční způsob obživy intenzivní zemědělství, ani v tomto ohledu jednotnou skupinou nebyli – definice Dunganů v *Ottově encyklopedii* [1894: 188] z konce 19. století charakterizuje Dungané jako obchodníky.

Pro skupinu běženců, která přišla do oblasti Oše, byl problémem nedostatek půdy vhodné pro zemědělství. Dungané se tedy nechávali najímat k místním zemědělcům, nebo zůstávali ve městě jako řemeslníci a pomocná síla. Bohatí Dungané kupovali v Oši domy a začali obchodovat. Skupina, která dorazila k jižnímu břehu jezera Issyk-kul, založila v roce 1880 vesnici Yrdyk [Kokaisl – Usmanov 2012: 41]. Narynská skupina nedostala povolení k usazení, ale pokračovala do Tokmaku. Nejchudší Dungané pokračovali o několik málo kilometrů severněji na území dnešního Kazachstánu [Sheyshekeeva 2014: 54–61].

Druhá vlna příchozích už byla organizovaná a bylo pro ni typické zakládání nových vesnic nebo městských čtvrtí. Takto vznikla například dunganská *sloboda* v budoucím kyrgyzském hlavním městě Biškeku/Pišpeku. V roce 1918 v Pišpeku tvořili Dungané jednu třetinu obyvatelstva. Osm nebo devět členů městského zastupitelstva tvořili Dungané [Kokaisl – Usmanov 2012: 99].

Přestože máme o počtech Dunganů velmi nejisté informace, právě údaje ze severní části území dnešního Kyrgyzstánu ukazují na to, že se Dungané v carské době velmi dobře zapojili do společnosti. Ruský vědec a politik G. Gins [1911] popisuje Dungané, že se kromě pěstování rýže, zahradnictví, chovu koní a povoznictví zabývají také provozováním restaurací.

Po nástupu sovětské moci byli Dungané (přestože používali zcela odlišný jazyk) často spojováni s turkojazyčnými skupinami, protože také přišli z Číny. V prvních letech občanské války byli Dungané perzekuováni, přestože ve 20. letech část Dunganů bojovala na straně „rudých“ společně s dalšími „čínskými muslimy“, kteří se později označovali jako Ujguři. Perzekuce se ale týkala všech obyvatel, které měly majetek. To popisuje dunganský historik: „Viděl jsem protokol zasedání vojska s požadavkem vystěhovat na konci roku 1918 všechny Dungané z města, protože jsou nespolehlivým elementem. Když nějakí Dungané přijížděli a dostali se k rudoarméjské hlídce, tak je vždycky zatklí, vzali jim všechny peníze a poslali je do kriminálu. Uvěznění byli i dunganští zástupci místního sovětu. V dunganských domech začalo loupění...“ [Kokaisl – Usmanov 2012: 108].

Po skončení občanské války začalo postupně zlepšování situace a probíhala příprava k vytvoření Dunganů jako sovětského národa. Podobná situace byla i s turkojazyčným obyvatelstvem, které přišlo z Číny – pro ty bylo dokonce vytvořeno společné etnonymum Ujgur podle etnika žijícího v dávné minulosti. Mezi Ujgury a Dungané byl ale jeden významný rozdíl. Etnonym Dungané používala carská vláda zcela běžně a v archívních materiálech z carského období máme o Dunganech celou řadu údajů. Pokud se v carské době používalo etnonym Ujgur, pak rozhodně ne pro stejnou skupinu, pro jakou se začalo používat v sovětské době.

Při carském sčítání obyvatel byli Dunganí zařazeni podle jazyka mezi Čiňany. V prvním sovětském sčítání se ovšem etnonym Dungan objevil, protože byl kodifikován nový – dunganický – jazyk. K tomu došlo opět podle stalinského konceptu chápání národa – národ musí mít vlastní jazyk.

Dunganí v jižním Kyrgyzstánu

Dunganí v jižním Kyrgyzstánu jsou velmi dobrou ukázkou toho, že státní zásahy aplikované na stejnou etnickou skupinu ve stejné administrativní jednotce mohou přinést velmi odlišné výsledky. Přestože realizace sovětské jednotné národnostní politiky vůči národnostním menšinám zasáhla všechny dunganické skupiny ve Střední Asii formálně stejně, fakticky se tyto skupiny z národnostního hlediska vyvíjely velmi odlišně. Když ve 20. letech vznikla Kyrgyzská autonomní republika (nejprve v rámci Ruska, ve 30. letech pak jako svazová republika), jednalo se o republiku značně nesourodou. Největší rozdíly byly (a dodnes jsou) patrné na linii sever–jih. Severní část území dnešního Kyrgyzstánu byla kulturně i jazykově více vázaná na Rusko, ale jižní část byla ovlivněna kulturou usedlých zemědělců Ferganské nížiny a obyvatelstvem nejrůznějších etnik. Tato oblast bývala oprávněně po mnoho staletí nazývána Babylónem Střední Asie.

Svazové republiky vznikly podle oficiálních prohlášení kvůli všestrannému rozvoji kultury příslušného národa. Situace v jižním Kyrgyzstánu je pak obrovským paradoxem v rámci sovětské národnostní politiky, protože zde nedocházelo k rozvoji kyrgyzské kultury, ale především uzbekické. Počátek uzbekizace je záležitostí už 20. let 20. století a podle slov respondentů bylo hlavní událostí spojenou s uzbekizací založení Uzbeké SSR v roce 1924. Nejen v Uzbekistánu, ale i v sousedním jižním Kyrgyzstánu docházelo k obsazení nejvyšších stranických a státních funkcí Uzbeky (dříve často označovaní jako Sartové), protože tvořili vzdělanější i vlivnější etnickou skupinu. Uzbeki ovšem nebyli nijak uzavření, ale naopak docházelo k přesvědčování a k nátlaku ze strany úřednického aparátu na příslušníky menšinových národů (Dunganí, Ujguři), aby se zapsali jako Uzbeki, což mnozí prováděli. Tím si zajišťovali stranický i kariéerní postup a dostávali se na vyšší společenské příčky.

Uzbekizace obyvatelstva se projevovala i ve školství. V sovětských dobách bylo střední školství v Kyrgyzstánu i Kazachstánu téměř výhradně ruskojazyčné. Zvláštností je, že uzbekácká menšina měla v Kyrgyzstánu i Kazachstánu střední školy v uzbektině, na rozdíl od Kyrgyzů a Kazachů, kteří měli ve svých republikách střední školy jen v ruštině. Pokud sovětský stát neposkytoval školství pro příslušníky titulárních národů ve svazových republikách, nebylo možné očekávat školství pro příslušníky národnostních menšin.

Tato specifická situace měla za následek, že skupina Dunganů z jižního Kyrgyzstánu se od počátku značně asimilovala a při sčítání se zapisovali jako Uzbeki. To je patrné i na jejich počtech – zatímco odhady o počtu příchodících Dunganů do Ošské oblasti v carské době se pohybují v řádech tisíců osob, při sovětském sčítání od 20. let dosahoval jejich počet jen několik set. Většina Dunganů Ošské oblasti dnes žije v obci – dřívějším kolchozu – Kyzyl-Šark (Rudý východ). Nadprůměrná úspěšnost kolchozu, jehož předsedou byl třicet let Dungan, vedla k získání několika nejvyšších sovětských vyznamenání *Hrdina socialistické práce*. V tomto případě být Dunganem rozhodně neznamenalo mít problémy s kariéerním postupem. V ostatních částech jižního Kyrgyzstánu, kde neexistovala podpora

dunganské národnosti, přijali Dunganí velmi brzo uzbeckou národnost, a to jak po formální stránce (zapsání národnosti v dokladech), tak i po neformální (přijetím uzbeckého jazyka a kultury).

Podle respondentů teprve po rozpadu SSSR v 90. letech 20. století došlo k určité obrodě vztahu k dunganské národnosti. Někteří si pamatovali, že jejich předci přišli na území dnešního Kyrgyzstánu z Číny a chtěli provést úřední změnu národnosti z uzbecké na dunganskou – to však úředníci odmítali, protože rodiče měli v dokladech uvedenou národnost uzbeckou.

Hlavní prvky etnické identity středoasijských Dunganů a jejich vztah k Huiům

Co je pro Dunganý typické?

*Mluví rusky, při jídle používají hůlky, mají peníze
a modlí se k Alláhu.*

(kazašský respondent, soused Dunganů)

Jazyk Dunganů

Dunganský jazyk má bezesporu svá specifika, ale zatímco pro čínské lingvisty je jednoznačně pouze variantou čínštiny, pro sovětské lingvisty byl naopak jednoznačně samostatným jazykem [Rukodělnikova 2012]. Přestože Dunganí v SSSR tvořili dvě jazykové skupiny – dialekt Kan-su a Šen-si, ke kodifikaci byl vybrán pouze dialekt Kan-su. Už před kodifikací používali Dunganí řadu jazykových výpůjček: z arabštiny (hlavně náboženské) a mnohem menší podíl tvořila skupina turkických výpůjček (vztahujících se ke každodennímu životu). Počet přejatých slov je u Dunganů menší než v ostatních středoasijských jazycích – tvoří asi 10 procent celkové slovní zásoby. Ruské výpůjčky se začaly objevovat během devatenáctého století a tvoří největší skupinu přejatých slov [Akiner 2013: 354].

Kromě nové kodifikace jazyka změnil dunganský jazyk na sovětské půdě několik typů písma: z arabské abecedy (v roce 1927) přešel na latinku (rok 1932), a poté na konci 30. let začaly přípravné práce na přechodu jazyka Dunganů z latinky na azbuku. Tento proces byl přerušen druhou světovou válkou a až v roce 1953 se objevil nový návrh dunganské abecedy na základě azbuky [Nědopekina 2017: 1124].

V první fázi řízeného rozvoje a budování dunganské kultury ve 20. letech dostávali představitelé dunganské inteligence za úkol zpracovat dunganské učebnice a slabikáře. Zároveň se zaváděla ve školách výuka dunganštiny, aby došlo k naplnění *Deklarace práv národů Ruska* z roku 1917. To byl jeden z prvních dokumentů sovětské vlády, podepsaný Leninem a Stalinem, který deklaroval svobodný rozvoj národnostních skupin žijících na území Ruska [Sověť... 1917]. Navenek se spíše jednalo o reklamní tah, protože plnohodnotná výuka (nejen) dunganštiny zajištěna být nemohla. Ve 20. letech neexistovali dunganští učitelé, neexistovaly učebnice a děti se musely učit ve školách v jim nesrozumitelném ruském (nebo tatarském) jazyce. Výuky se proto účastnila jen malá část dunganských chlapců. Ještě v roce 1931 v Alexandrovce, kde žilo 3000 Dunganů, jich pouze 8 bylo gramotných. Na začátku 30. let vznikaly pedagogické školy pro dunganské učitele na území dnešního Kyrgyzstánu a Kazachstánu, ale i v Taškentu nebo Petrohradě. Jejich absolventi se stali autory prvních dunganských učebnic a literárních děl v dunganštině [Madzhun 1992].

Období rozkvětu dunganského školství trvalo jen krátce, a bylo ukončeno stalinskou internacionalizací a odmítnutím „nacionalistické úchylky“ (kterou do té doby sovětská vláda aktivně podporovala). Dunganský respondent z Biškeku (65 let) to popisuje na příkladu svého strýce: *Strýc se ve 20. letech účastnil na vytváření slabikáře v latině. Pak musel uprchnout. Redaktoři dunganských novin byli zatčeni a popraveni z naprosto směšných důvodů, jako třeba zakládání kroužků čínských studentů, aby svrhli vládu.*

Ke zlepšení došlo ve 40. letech, ale konečnou realizaci výuky dunganštiny zpomalila 2. světová válka. Významnou roli v rozvíjení dunganské kultury sehrály přátelské vztahy SSSR a Číny zejména v období po skončení války. Sovětský svaz začal vytvářet vědecká pracoviště na podporu dunganského jazyka a kultury, ale jednalo se téměř vždy o pracoviště společná se studiem ujurštiny. Ačkoli tedy docházelo k definici *etnosu* podle sovětské ideologie, spojování Ujgurů a Dunganů fakticky ukazuje na definici národa podle původu a náboženství – jednalo se o „čínské muslimy“. K „rozvodu“ mezi společným studiem ujurské a dunganské kultury v SSSR došlo až v 60. letech 20. století – zhoršení sovětsko-čínských vztahů vedlo k posílení akademického výzkumu v ujurských studiích, které měly sloužit jako opozice k čínskému režimu [Kamalov 2006: 5].

To, že se dunganština po válce vyučovala ve školách jako jazyk národnostní menšiny (i když omezeně), nebylo vůbec obvyklé. Příslušníci řady malých národů museli čekat na výuku ve svém jazyce až do 80. let 20. století, kdy docházelo v SSSR k politickému uvolňování s nástupem M. Gorbačova k moci [Kokaisl – Kokaislová 2019: 181–196]. Výuka dunganštiny ovšem neprobíhala všude – někde byl nedostatek místních kvalifikovaných učitelů, takže vyučovali Rusové. Výuku v 60. letech popisuje dunganský respondent z oblasti Issyk Kulu: *Učitelé byli jen Rusové, mezi Kyrgyzy nebyli žádní. K nám a k ruským dětem se chovali úplně jinak. Když jsme od sebe opisovali, ruské děti dostaly výbornou a my jen dobrou. Na učilišti to bylo podobné, jen tam byli ve většině Kyrgyzové. Viděl jsem, že jsme malý národ, kterého se nikdo nezastane.*

Jazyk Dunganů dodnes zůstal silným prvkem dunganské etnicity – v severním Kyrgyzstánu a u jezera Issyk Kul uvádí dunganštinu jako rodný jazyk přes 95 % Dunganů. Podobná situace je u Dunganů v Kazachstánu. Takto vysoký podíl mluvčích svého jazyka byl v SSSR velmi neobvyklý. Pro menšinové národy bylo typické používání ruštiny, která je mezinárodním dorozumívacím jazykem v zemích Střední Asie dodnes – ruština je druhým dorozumívacím jazykem pro téměř dvě třetiny Dunganů, zatímco státní jazyk (kyrgyzština, kazaština) pouze pro 1 %.

Obojímu (vysoký podíl osob používajících rodný jazyk a velmi vysoká znalost ruštiny jako druhého jazyka) se naprosto vymykají Dungané žijící v jižním Kyrgyzstánu v Ošské oblasti (především v okrese Kara Suu). Používání dunganštiny jako rodného jazyka je pouze u 10 % osob – 90 % z nich má rodný jazyk uzbečtinu. Ruský jazyk ovládá méně než třetina Dunganů v jižním Kyrgyzstánu [Perepis... 2010].

Historické povědomí

Pokud mluví Dungané o svých „příbuzných“ v Číně, používají označení Dungan a sami se považují za součást jednoho velkého národa Dunganů, jehož jedna část je ve Střední Asii a druhá v Číně. Pro středoasijské Dungané je etnonymum Hui (označení čínských muslimů) spíše synonymem pro Dungané.

Fakticky jsou obě skupiny (Dungani a Hui) ve většině ohledů značně rozdílné, na což poukazuje Dru Gladney, který si všímá jejich vymezování vůči okolí. Sovětští Dungani na území dnešního Kyrgyzstánu a Kazachstánu zdůrazňovali svůj čínský původ ve svém místním folkloru. Naopak Huiové žijící v Číně se vymezovali vůči svému okolí na náboženském základě a i folklorní prvky se týkaly koránských a muslimských témat [Gladney 1996: 324–325]. Hlavní rozdíl dodnes spočívá v tom, že pro posilování své identity zdůrazňují Dungani ve Střední Asii svoji čínskost, kterou naopak Huiové v Číně potlačují (přestože jsou výrazně ovlivněni mnoha prvky čínské kultury).

Po rozpadu SSSR se změnil vztah Dunganů ke Kyrgyzům a Kazachům kvůli prestiži národnosti – Kyrgyzové a Kazaši začali velmi často poukazovat na to, že jsou státní národností v novém státu, zatímco Dungani jsou jen malým národem bez vlastního státu. I proto se respondenti velmi často upínali na dřívější dobu, kdy byla primární sovětská národnost. Poukazovali na Dungan, kteří se proslavili v bojích zejména během 2. světové války, ale důležité místo v jejich národní historii mají i Dungani, kteří se aktivně podíleli na vytváření sovětské vlády. Dungan Masanči, který se účastnil bojů v Sedmiříčí proti anti-sovětským živlům (*basmači*), je dunganským národním hrdinou (je po něm pojmenovaná dunganská obec v Kazachstánu). Přípomínky hrdinství Dunganů během 2. světové války jsou velmi významným prvkem ve vztazích s většinovým obyvatelstvem (Kyrgyzy nebo Kazachy), protože obě etnika společně bojovala za společnou věc. Přípomínka válečných událostí i po 75 letech vytváří mezi bývalými sovětskými republikami (a národy) poměrně silné pouto společného vítězného boje. Společný osud bývá připomínán i pro období sovětských národnostních represí. Kyrgyzstán (nebo Kazachstán) se stal pro perzekuované národy druhým domovem a obyvatelé jim poskytovali útočiště a ochranu. Tyto příběhy se obnovují například při slavení výročí příchodu Dunganů na území dnešního Kyrgyzstánu a Kazachstánu a jsou známé i mezi většinou respondentů.

Těchto syžetů využívá stát při prezentaci bezproblémového soužití mnoha národů i při deklarované snaze nadřadit státní příslušnost nad národnost – Kyrgyzové nebo Kazaši (spolu s Dungan a dalšími etniky) by měli být především Kyrgyzstánci a Kazachstánci (více být loajální státu, než národu). Podobná situace je u dalších postsovětských zemí (blíže např. *Filakovský – Baar 2018*).

Náboženství Dunganů

Náboženství sovětských Dunganů a Huiů v Číně („čínských muslimů“) podrobně studovala Svetlana Rimsky-Korsakoff [1991]. Při svém výzkumu v roce 1985 si všimla obrovské odlišnosti mezi sovětskými Dungan a jejich čínskými protějšky. Z náboženského pohledu viděla sovětské Dungan jako etnikum, které se výrazně nábožensky neprojevuje a islám pro ně nebyl důležitý. Pokud někdo z cizinců přišel do dunganské vesnice, vůbec si nepřipadal, že je v muslimském prostředí. Neexistovala zde nabídka náboženské literatury, chyběly náboženské školy a instituce. Naopak v Číně tyto instituce fungovaly a v oblastech, kde čínští muslimové žili, byla příslušnost k islámu viditelná na první pohled.

Dodržování muslimských zvyklostí sovětských Dunganů bylo patrné jen u starší generace: půst v měsíci Ramadánu dodržovala jen malá část nejstarší generace a vůbec nikdo nešetřil peníze na pouť do Mekky. Dungani ale nejedli vepřové maso, a většina mužů

v kolchozech nosila typické pokrývky hlavy. Velká část Dunganů dokonce proti náboženství aktivně vystupovala. Při prováděných výzkumech ale autorka ukazuje, že odmítání náboženství bylo v některých případech jen navenek, protože vzepřít se antireligiozní propagandě mohlo mít za následek problémy v zaměstnání i osobním životě.

Sovětská dunganština autoři, jako například Sušanlo [1967], popisovali náboženské zvyky Dunganů jako mizející přežitek a dávali je do kontrastu se sovětskou současností. Zároveň poukazovali i na dunganské tradice, které měly starobylý, ale ne muslimský původ – příkladem může být zapalování zvláštních svíček při pohřbu, nebo rozdávání peněz na hřbitově.

Sovětská Dunganina podle tohoto popisu z 80. let 20. století rozhodně nestavěli svoji identitu na islám, který byl naopak nejdůležitějším odlišujícím znakem jejich předků v Číně. Sovětská Dunganina měli jako součást své etnické identity na prvním místě společný původ, ale k Číně, jako zemi jejich předků, nijak obdivně nevzhlíželi. I po více než sto letech tvořily důležitou součástí jejich vyprávění vzpomínky na útlak ze strany Číňanů. Život v SSSR považovali ve srovnání s Čínou za velmi komfortní, i když kontakty s Čínou neudržovali téměř žádné – to bylo dané politickou situací a uzavřeností sovětsko-čínské hranice. Za zcela originální považovali svůj jazyk, jídla, zvyky, oblečení i vyprávění dunganských příběhů – přestože u všech těchto prvků lze velice snadno najít čínské paralely.

Zde je obrovský rozdíl mezi současnými Dunganami a Hui v Číně (čínskými Dunganami). Náboženská příslušnost se stala u některých Dunganů jedním z nejdůležitějších prvků etnické identity, kterým se odlišují od čínských Dunganů. Po rozpadu SSSR začalo docházet v nově vzniklých státech v obrovském měřítku k hledání nové identity. Náboženství se stalo velmi významným prvkem, na kterém se mělo budovat nové vnímání etnicity. Přestože náboženství bylo v období SSSR všeobecně potlačováno, příslušníci jednotlivých národů v tomto ohledu neměli stejnou výchozí pozici.

U muslimských národů začala probíhat intenzivní obroda náboženského života. Některé národy měly svou etnicitu spojenou s křesťanstvím (Rusové, Němci, Poláci) a po uvolnění poměrů sice mohli rozvíjet svůj náboženský život, ale nyní už je z náboženského hlediska vnímali jako cizorodý prvek místní muslimové. To byl obrovský rozdíl oproti době v SSSR – tehdy i příslušníky značně odlišných náboženství (islám, křesťanství) spojovala sounáležitost proti ateistickým represím. Respondentka z Batkenské oblasti (r. 2015, 82 let, Ruska) popisovala, jak v jejich vesnici žili Kyrgyzové (muslimové) a Rusové (pravoslavní). Když Rusové nemohli mít při pohřbech svého kněze, obřad vedl muslimský duchovní tak, aby se pohřeb co nejvíce podobal pravoslavnému obřadu včetně pravoslavných modliteb.

V případě menších muslimských národů bylo v sovětském období přirozené, že jejich příslušníci byli na stejné straně „bojiště“ s hlavními národy (Kyrgyzové, Kazaši) proti ateistické vládě. Po rozpadu SSSR došlo ke změně a přeskupení sil na „bojišti“ – sovětská vláda jako hlavní aktér zcela zmizela a proti sobě najednou stáli dřívější spojenci v náboženských otázkách. Teď se ale už bojovalo o společenský prostor, který si jednotlivé etnické skupiny vydobudou.

Dunganý respondent z kyrgyzské vesnice Ivanovka (r. 2013, 65 let) popisoval svou nedávnou návštěvu „čínských Dunganů“. Z návštěvy byl velmi rozčarovaný – sám byl velmi hrdý, že je muslim a Dunganina jako celek si udrželi muslimskou víru. „Čínští Dunganina“ si podle něj islám vůbec neudrželi, ani nevypadají jako muslimové, a dokonce praktikují celou řadu pohanských obřadů. Podobně se vyjadřovala i řada dalších dunganských respondentů.

Tento příklad dobře ilustruje nestálost prvků vytvářejících etnickou identitu – v tomto případě náboženství. Svetlana Rimsky-Korsakoff při svém výzkumu v roce 1985 popisuje sovětské Dunganý jako velmi málo náboženské, zatímco u jejich protějšků v Číně vidí náboženský život na první pohled. Z příslušníků mladé generace sovětských Dunganů, kterou Svetlana Rimsky-Korsakoff popisuje jako aktivní odpůrce náboženství, jsou po třiceti letech hrdí muslimové, kteří považují náboženství za nedílnou součást své etnické identity, a naopak pro „čínské Dunganý“ islám nehraje příliš velkou roli.

Ekonomické vztahy

Dunganí patří v oblastech svého kompaktního rozšíření k osobám s nadprůměrným kapitálem – ke svému bohatství ovšem přišli ve většině případů pouze vlastní prací na polích. Bohatství ovšem může vést ke konfliktům se státní mocí a policií – úředníci a policisté podle respondentů vyžadují od Dunganů vyšší úplatky. Pojem Dungan a zemědělec považují za synonymum nejen Dunganí, ale i okolní většinová společnost. Prodej zeleniny byl pro Dunganý typický a byl pro ně zároveň i typický vlastní prodej zboží na trzích (bez prostředníků). V tomto ohledu došlo po rozpadu SSSR zejména v Kyrgyzstánu k výrazné změně, protože ztratili přístup na hlavní tržiště (především v hlavním městě). Obchod na bazarech organizují především Kyrgyzové a Dunganí svou produkci zpeněžují téměř výhradně přes velkoobchod a kyrgyzské prostředníky.

Kvůli nedostatku půdy (případně její vysoké ceny) se Dunganí stěhují a samozřejmě si vybírají místa, která jsou jim v nějakém ohledu blízká. Kromě Kazachstánu a Kyrgyzstánu si vybírají především Rusko a Čínu. Rusko je mezi Dunganý oblíbené kvůli společné sovětské historii i kvůli jazykové blízkosti – podle sčítání obyvatel z roku 2010 žije v Rusku zhruba 1700 Dunganů, což je dvojnásobek počtu podle sčítání z roku 2002 [*Vserossijskaja... 2013*]. Stále ovšem existuje propojení se Střední Asií – při sklizni najímají Dunganí v Rusku pracovníky z Kyrgyzstánu a Kazachstánu, zimu naopak často tráví u příbuzných ve Střední Asii.

Čínu už nepovažují za nepřítele Dunganů, jak uvádí respondent z Kazachstánu, který má v Číně příbuzné: *V Číně je už všechno jinak, dostali se hodně dopředu. Tam se lidé nemusí tolik starat, aby vůbec přežili.* Čína v současnosti středoasijské Dunganý podporuje mnoha způsoby – to je patrné na všech webových stránkách dunganých spolků v Kyrgyzstánu a Kazachstánu a samotní Dunganí se této podpoře nebrání. S Čínou mají rozsáhlé obchodní styky a stále více se přiklání k čínským heslům o jejich přirozené blízkosti s Čínou.

Závěr

Z provedeného výzkumu je patrné, že státní zásahy působící na proměnu etnického vnímání mají obrovský dopad a zároveň ukazují nestálost jak hlavních etnických kategorií (během několika desetiletí docházelo na území Střední Asie u obyvatelstva k několikanásobné změně příslušnosti k národu), tak i ke změně atributů, které etnickou kategorii definují (náboženství, jazyk, geografická příslušnost, historické povědomí, ...). Sovětský stát (podobně jako maoistický režim v Číně) dokázal vytvořit zcela nové národy a asimilovat původní. Příklad Dunganů (ale třeba i Ujgurů) ukazuje, že důvody tohoto státem řízeného

sociálního inženýrství mohou být různé. V SSSR se ve stalinském období jednalo o snahu kompletně proměnit způsob života všech obyvatel státu na základě ultraradikálních tezí evropských levicových teoretiků 19. století. Nový řád měl odstranit všechny dosavadní zaběhlé instituce (manželství, rodinu, soukromé vlastnictví, národ). Přestože tyto instituce měly být zlikvidovány, v prvních fázích budování nové společnosti docházelo u některých k jejich alespoň formální podpoře. Docházelo tak k paradoxním situacím, kdy stát podporoval všestranný rozvoj „sovětských národů“ a zároveň docházelo ke kulturní unifikaci, která měla národnostní a jazykové rozdíly zcela zrušit.

Podpora některých národů (včetně Dunganů) měla i důvody geopolitické – vzbudit sympatie národů ze zahraničí (především z Číny) k celosvětové socialistické revoluci. Příklad středoasijských Dunganů ukazuje, že i centrálně řízená proměna národnosti má své limity a závisí na řadě dalších faktorů. V severní části sovětského Kyrgyzstánu nebyl přílišný problém s upevněním dunganské národnosti včetně jazykového základu – stát kodifikoval dunganštinu, aby ukázal na zásadní odlišnost sovětských Dunganů a jejich čínských „příbuzných“. Ovšem v jižním Kyrgyzstánu, kde většinu elit tvořili Uzbeki, byla tato politika zcela neúspěšná. Zde docházelo ve stejném období k masivní asimilaci Dunganů, kteří přejímali uzbecký jazyk i kulturu.

Velmi variabilní je i deklarovaný hlavní atribut dunganské národnosti – muslimské náboženství. Islám se stal u předků Dunganů hlavní odlišností od dalších etnik v Číně, ale v SSSR, kde bylo náboženství potlačováno, se dostával do pozadí. Část Dunganů se dokonce v sovětském období angažovala v protináboženském hnutí. Ke změně vztahu k náboženství došlo až s náboženským uvolněním po vzniku samostatných postsovětských států – islám se znovu stal jedním z hlavních prvků etnického vědomí (nejen) Dunganů.

Od devadesátých let 20. století, kdy došlo k rozpadu SSSR, dochází opět ke státnímu ideologickému tlaku na dunganskou národnost. Tentokrát je patrná snaha komunistické Číny svou podporou dunganských spolků v Kyrgyzstánu a Kazachstánu ideologicky na Dunganany působit a předkládat teze o blízkosti dunganské kultury s kulturou čínskou. Středoasijské Dungané tento postup přijímají a blízkost s Čínou realizují posilováním ekonomických vztahů a rozvojem obchodu.

Je třeba zmínit i vazby Dunganů na Rusko. Podobně jako většina etnických minorit v bývalém SSSR převzali Dungané používání ruského jazyka – někteří jsou zcela bilingvní. Znalost ruštiny pak vede k preferencím nejen při hledání obchodních partnerů především ze zemí bývalého Sovětského svazu, ale Rusko se stává i velmi oblíbenou destinací, kam řada Dunganů přesouvá své podnikání založené především na pěstování zeleniny.

Etnická skupina Dunganů, která byla fakticky vytvořena sovětským režimem, není v proměnách etnické identity ve Střední Asii ojedinělá. Velmi podobný je osud dalších středoasijských národů – zejména Ujgurů, ale i celé řady ostatních. Sovětská podpora národnostnímu rozvoji měla důvod zcela jiný – snahu o posílení vztahů s Čínou jako oblastí s možností vývozu socialistické revoluce. Podpora, případně perzekuce dunganského etnika a jeho představitelů tak byla závislá na zlepšování nebo zhoršování vztahů s Čínou.

Poděkování

Tento článek vznikl za podpory IGA PEF ČZU (č. 2019MEZ0007).

Literatura

- Akiner, Shirin [2013]. *Islamic Peoples Of The Soviet Union*. London: Routledge.
- Anderson, Benedict [1983]. *Imagined Communities*. London: Verso.
- Baldauf, Ingeborg [1991]. Some Thoughts on the Making of the Uzbek Nation. *Cahiers du monde russe et soviétique* 32 (1): 79–95.
- Bromlej, Julian Vladimirovič [1983]. *Očerki teorii etnosa*. Moskva: Nauka.
- CSU SSSR [1928]. *Vsesoyuznaya perepis' naseleniya 1926 goda*. Moskva: CSU SSSR.
- Čumakova, T. [2012]. „Karta religij“ dlja něudavšejsja Vsesojuznoj perepisi 1937 g.: zabytaja stranica sovetskogo religioveděnija. *Gosudarstvo, religija, Cerkov' v Rossii i za rubežom* 3–4 (30).
- Dillon, Michael [2013]. *China's Muslim Hui Community*. London: Routledge.
- Ditrych, Ondřej [2004]. Vymyslit si středoaasijské národy... *Navýchod* 2004 (3): 11–12.
- Engels, Friedrich – Marx, Karl [1845]. *Die heilige Familie, oder Kritik der kritischen Kritik*. Frankfurt: J. Rütten.
- Filakovský, Ján – Baar, Vladimír [2018]. Klíčové elementy bieloruskej národnej identity. *Kulturní studia* 6 (11): 3–35.
- Gellner, Ernst [1975]. The Soviet and the Savage. *Current Anthropology* 16 (4): 595–617.
- Gins, Georgij Konstantinovič [1911]. Tarantchi i Dunganě. *Istoricheskiy vestnik* 8.
- Gladney, Dru C. [2003]. Islam in China: Accommodation or Separatism? *The China Quarterly* 174: 451–467.
- Herder, Johann Gottfried von [1792]. *Zerstreute Blätter*. Gotha.
- Horálek, Adam [2011]. *Etnicita Číny – kdo je Hui a kdo Dungan?* Praha: FF UK.
- Chakimov, Malik Chakimovič [1975]. Znatchenie sovetskogo federalizma dlja resheniya problem natsional'noj gosudarstvennosti. In: *Proceedings of the XVth World Congress of Philosophy*, pp. 261–264.
- Chošamberdy, Kacharman [2007]. *Ujgury*. Almaty: Mir.
- Kamalov, Ablem Kaiumovič [2006]. *Uyghur Studies in Central Asia*. Toyo Bunko.
- Kokaisl, Petr – Kokaislová, Pavla [2019]. The Ethnic Identity of Turkmenistan's Baloch. *Asian Ethnology* 78 (1): 181–196.
- Kokaisl, Petr – Usmanov, Amirbek [2012]. *Dějiny Kyrgyzstánu očima pamětníků: 1917–1938*. Praha: Nostalgie.
- Kokaisl, Petr [2018]. Koreans in Central Asia – a different Korean nation. *Asian Ethnicity* 19 (4): 428–452.
- Kuropatkin, Aleksej Nikolajevič [1877]. Istoričeskij očerk Kašgarii. *Vojennyj sbornik* 11.
- Leibold, James [2004]. Positioning “Minzu” within Sun Yat-Sen's discourse of Minzuzhuyi. *Journal of Asian History* 38 (2): 163–213.
- Li, Yan [2017]. *China's Soviet Dream: Propaganda, Culture, and Popular Imagination*. Routledge.
- Madzhun, D. S. [1992] *Kulturnoe stroitelstvo dungan Kyrgyzstana*. Biškek: KGSSU.
- Maksudov, Sergei [1999]. Migracii v SSSR v 1926–1939 godah. *Cahiers du monde russe* 40 (4): 763–796.
- Masaryk, Tomáš Garrigue (ed.) [1898]. *Naše doba*. Praha: Jan Laichter.
- Morgan, Lewis Henry [1877]. *Ancient society; or, researches in the lines of human progress from savagery, through barbarism to civilization*. New York: H. Holt.
- Nědopekina, E. M. [2017]. *Političeskij i social'nyj status jazykov „starych“ diaspor na těrritorii SSSR*. *Vestnik Rossijskogo universitěta družby narodov*. Serija: Těorija jazyka. Semiotika. Semantika.
- Orwell, George [1992]. *Nineteen Eighty-four*. New York: Knopf.
- Otto, Jan [1894]. *Ottův slovník naučný*. 8. díl. Praha: J Otto.
- Perepis' naseleniya i zhilischnogo fonda Kyrgyzskoy Respubliki 2009 goda* [2010]. Biškek: Nacionalnyj statističeskij komitet KR.

- Proudhon, Pierre-Joseph [1849]. *Qu'est-ce que la propriété?, ou Recherches sur le principe du droit et du gouvernement premier mémoire par P.-J. Proudhon*. Paris: Garnier.
- Prževalskij, Nikolaj Michajlovič [1946]. *Mongolija i strana tangutov*. Moskva: OGIZ.
- Rimsky-Korsakoff Dyer, Svetlana [1991]. *Soviet Dungans in 1985*. Taipei: Center for Chinese Studies.
- Rukodělnikova, Marija Borisovna [2012]. Nėgativnye konstrukcii v dunganskom jazyke s točki zrenija tipologičeskoj perspektivy jego razvitija. *Vestnik RGGU* 8 (88).
- Širokogoroff, Sergei Mikhailovich [1942]. Ethnographic investigation of China. *Folklore Studies* 1–8.
- Smailova, A. A. [2011]. *Itogi Nacionalnoj perepisi naselenija Respubliki Kazachstan 2009 goda*. Astana: Agentstvo Respubliki Kazachstan po statistike.
- Sovet Narodnykh Komissarov [1917]. *Deklaratsiya prav narodov Rossii*, 2. 11. 1917 (15).
- Sušanlo, M. [1967]. *Očerki istorii sovetskih dungan*. Frunze: Akad. Nauk Kirgizskoj SSR.
- Šatava, Leoš [2015]. *Evropská etnika bez státu*. Trnava: FF UC.
- Šejšekejeva, G. M. [2014]. Migracionnyj process i pereselenije dungan na těrritoriju Kyrgyzstana. *Voprosy istorii Kyrgyzstana* 1–2: 54–61.
- Trojnitskij, N. A. (ed.) [1897]. *Pervaya vseobščhaya perepis' naseleniya Rossijskoy Imperii, 1897 g.* St. Petersburg: TSK.
- Vserossijskaja perepis' naselenija 2010 goda* [2013]. Moskva: Feděraľnaja služba gosudarstvennoj statistiki.
- Weikart, Richard [1994]. Marx, Engels, and the Abolition of the Family. *History of European ideas* 18 (5): 657–672.
- Zenzinov, Vladimir [1929]. *Bezprizornye*. Paris: Sovremenny Zapisk.

Petr Kokaisl je garantem studijního programu Hospodářská a kulturní studia na Provozně ekonomické fakultě ČZU v Praze a čestným profesorem v Kyrgyzstánu na univerzitě v Oši (OGPU). Mezi jeho výzkumné zájmy patří kulturní antropologie, etnické minority, geografie náboženství a transformace společnosti.